

Een inventarisatie en analyse van de ruimtelijke ontwikkelingen van twee gemeenten in de Drents-Groningse Veenkoloniën

Anna Sijtsma

Voorwoord

In het kader van de opleiding milieukunde aan Van Hall Larenstein te Leeuwarden, heb ik voor de Agenda voor de Veenkoloniën een project uitgevoerd om te onderzoeken of er tijdens de ruimtelijke ontwikkelingen van twee gemeenten in de Drents-Groningse Veenkoloniën rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen.

De succesvolle afsluiting van dit onderzoek is mede te danken aan de begeleiding en medewerking van Dick Kuiper, Eelco Bonnema (beide mijn begeleiders vanuit Van Hall Larenstein), Gerrie Koopman (contactpersoon Agenda voor de Veenkoloniën), Arnold Lassche (opdrachtgever van de Agenda voor de Veenkoloniën), Rianne Vos (werkplaats Agenda voor de Veenkoloniën), Teade Smedes (archief gemeente Hoogezand-Sappemeer) en Erwin Pereira (contactpersoon gemeente Stadskanaal). Hierbij wil ik hen bedanken voor hun hulp.

Anna Sijtsma
Leeuwarden, januari 2010

Samenvatting

De Drents-Groningse Veenkoloniën vormen een uniek landschap, te weten het veenlandschap. Dit is een open landschap met vele wijken en kanalen en met een grote cultuurhistorische waarde. Echter zijn er ook negatieve kanten, deze zijn samen te vatten in de begrippen eenzijdigheid, afhankelijkheid en een negatief imago. Om dit te veranderen is de Agenda voor de Veenkoloniën in werking gesteld. Dit deelonderzoek van de Agenda voor de Veenkoloniën heeft als doelstelling:

Inzicht geven of er bij de ruimtelijke ontwikkelingen in twee gemeenten in de Drents-Groningse Veenkoloniën rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen en in hoeverre dat is gebeurd.

Voor dit onderzoek zijn er twee van de negen gemeenten in de Drents-Groningse veenkoloniën geselecteerd, namelijk de gemeente Hoogezand-Sappemeer en Stadskanaal. Deze gemeenten zijn geselecteerd aan de hand van de volgende aspecten: periode waarin het veen is afgegraven, de oppervlakte van de gemeente, het wateroppervlakte, het aantal inwoners en de dichtheid van de bevolking (inwoners per km²). De gemeente Hoogezand-Sappemeer was één van de eerste gemeenten waarin de veenafravingen in de Drents-Groningse veenkoloniën plaatsvonden. Hierbij is nog een relatief groot wateroppervlakte over en heeft de gemeente een hoge bevolkingsdichtheid. De gemeente Stadskanaal is in feite het tegenovergestelde: de veenafravingen vonden in een latere periode plaats, er is nog weinig oppervlakte aan water over en de bevolkingsdichtheid is veel lager.

Vervolgens is uitgezocht hoe het oorspronkelijke gebied eruit zag, met andere woorden: wat zijn de oorspronkelijke wijken en kanalen? Hiervoor zijn kaarten opgezocht die dateren uit de periode van de veenafravingen waarop wordt aangegeven hoe de wijken en kanalen er in het gebied bij lagen. Voor de gemeente Hoogezand-Sappemeer is er een kaart van het jaartal 1851. Op deze kaart zijn de lintstructuren duidelijk zichtbaar, net als de wijken en kanalen. De oorspronkelijke kaart die is gebruikt voor de gemeente Stadskanaal dateert uit 1928-1933. Hierop is te zien dat in het oosten en zuidoosten kleinere percelen zijn dan aan de westzijde van Stadskanaal. Vooral in het gebied dat ten noordwesten van Stadskanaal ligt, zijn de percelen groter.

De volgende stap was een aantal kaarten te bestuderen uit het gebied. De eerste kaart dateert van de periode vlak na de veenafravingen. De kaarten die daarop volgen schelen ongeveer 10 jaar tot aan heden.

Daarbij zijn ook de ruimtelijke ontwikkelingen bestudeerd door middel van het lezen van de documenten die betrekking hebben op de ruimtelijke ordening (structuurvisie, bestemmingsplannen, etc.).

Voor de gemeente Hoogezand-Sappemeer kan hierover het volgende geconcludeerd worden. In de voormalige gemeenten Hoogezand en Sappemeer zijn er geen grote ontwikkelingen geweest welke het ruimtelijke aspect van de gemeente dusdanig beïnvloed hebben. Na de samenvoeging van de gemeenten Hoogezand en Sappemeer in 1949, heeft het gebied zich ontwikkeld door het aantal woningen en industriegebieden uit te breiden. In deze periode van ontwikkeling is er geen rekening gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen, uitbreiding vond men op dat moment belangrijker. Deze ontwikkeling is in de jaren 70 gestagneerd. In deze tijd ging men ook meer waarde hechten aan het gebied. De wijken en kanalen mochten niet meer zomaar gedempt worden. Tot aan heden wordt er zorg besteed aan het behouden van de nog aanwezige wijken en kanalen. Dit is vooral terug te zien in Kiel-Windeweer.

De gemeente Stadskanaal is in 1969 opgericht (uit de gemeenten Onstwedde en delen van Wildervank). Voor 1969 zijn er weinig gegevens over de ontwikkelingen van de oorspronkelijke gemeenten. Uit de kaarten blijkt ook dat er weinig ruimtelijke ontwikkelingen zijn geweest.

Na de oprichting zag men het veenkoloniale deel van de gemeente (het andere deel is het Westerwoldse deel) als landbouwgebied en de aanwezige wijken en kanalen werden gedempt als dit de ontwikkelingen in de landbouw tegenhield.

In de daaropvolgende jaren is er besloten dat het specifieke karakter van het open en uitgestrekte veenkoloniale landschap behouden moet blijven, maar dit is nog wel ondergeschikt aan de landbouw in dit veenkoloniale deel van de gemeente.

In de jaren 80 zijn er gebieden waar verdichting wordt bevorderd in de gemeente, vooral langs de bebouwing. Ook zijn er een aantal sloten en kanalen gedempt, maar als randvoorwaarde is gesteld dat de kenmerkende opstreckende richting van kavels en waterlopen gehandhaafd dient te worden.

Ook in de daarop volgende jaren heeft er verdichting plaatsgevonden in de gemeente.

De nog aanwezige wijken worden wel beschermd in het bestemmingsplan.

Naar aanleiding van de doelstelling kan het volgende antwoord worden gegeven:

In de periode na de veenaafgravingen vinden er betrekkelijk weinig ontwikkelingen plaats. De ontwikkelingen komen pas na de Tweede Wereldoorlog en in de gemeente Stadskanaal pas in de zeventiger jaren op gang. Tijdens deze ontwikkelingen is er weinig tot geen rekening gehouden met de wijken en kanalen in het gebied, uitbreiding van de industrie en woningen vond men op dat moment belangrijker.

Toen deze ontwikkelingen stagneerden, is men meer waarde gaan hechten aan de wijken en kanalen en de openheid van het landschap. Voor de gemeente Hoogezand-Sappemeer was dit in de zeventiger jaren, bij de gemeente Stadskanaal in jaren 80-90. Sinds deze tijden worden de kenmerkende eigenschappen van het veenkoloniale gebied dan ook beschermd.

Wat wel opvallend is, is dat in de gemeente Hoogezand-Sappemeer gesproken wordt over de bescherming van de wijken en kanalen, zo ook de lintstructuur van de bebouwingen, terwijl er in de gemeente Stadskanaal veel waarde wordt gehecht aan het open karakter van het landschap.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1. Probleemomschrijving	6
1.2. Onderzoeksdoelstelling.....	6
1.3. Onderzoeksvragen	6
1.4. Afbakening van het project	6
1.5. Opzet verslag	7
2. Opzet en methode	9
2.1. Geselecteerde gemeenten	9
2.2. Gegevens oorspronkelijke gebied	9
2.3. Kaarten van het gebied	10
2.4. Gegevens van het gebied	10
3. Uitkomsten gemeente Hoogezand-Sappemeer	11
3.1. Gegevens oorspronkelijke gebied	11
3.2. Kaarten van het gebied	11
3.3. Gegevens van het gebied	12
3.4. Conclusie gemeente Hoogezand-Sappemeer	16
4. Uitkomsten gemeente Stadskanaal	17
4.1. Gegevens oorspronkelijke gebied	17
4.2. Kaarten van het gebied	17
4.3. Gegevens van het gebied	18
4.4. Conclusie gemeente Stadskanaal	24
5. Discussie	25
6. Conclusie en aanbeveling	27
6.1. Aanbevelingen	27
7. Bronvermelding	29
Bijlagen.....	I
Bijlage 1 Topografische militaire kaarten gemeente Hoogezand-Sappemeer 1850-1949	III
Externe Bijlagen	
Topografische kaarten gemeente Hoogezand-Sappemeer 1960-2006	
Topografische kaarten gemeente Stadskanaal	

1. Inleiding

De Drents-Groningse Veenkoloniën vormen een uniek gebied. Sinds de 15e eeuw is met de hand veen afgegraven en is er een overzichtelijk en vlak landschap ontstaan. Het gebied biedt rust en ruimte, is schoon en heeft een grote cultuurhistorische waarde. Door hard te werken onder zware en sterk wisselende omstandigheden, hebben de inwoners samen een bestaan opgebouwd. De sociale verbanden zijn dan ook erg sterk. Er heerst nog steeds een mentaliteit van pionieren en aanpakken, een uitstekende basis voor ontwikkelingen. Maar het is ook een gebied dat getekend is door periodes van een sterke economische terugval, met werkloosheid en sociale problemen.

De Commissie Hoekstra

Om de problematiek van de Veenkoloniën in beeld te brengen heeft de regering de Commissie Structuurversterking Veenkoloniën, beter bekend als de Commissie Hoekstra, hier in 2001 onderzoek laten doen. De conclusies van de commissie komen op het volgende neer:

De hoofdproblemen zijn samen te vatten in de begrippen eenzijdigheid, afhankelijkheid en een negatief imago. De eenzijdigheid heeft betrekking op zowel de economische structuur als op het landschap. De tekortkomingen op het gebied van infrastructuur en openbaar vervoer versterken deze eenzijdigheid. De werkloosheid is er nog steeds hoger dan elders in Noord-Nederland en ook de inkomens blijven achter. Hoger opgeleide mensen trekken vaak weg.

De afhankelijkheid uit zich in het grote aandeel gesubsidieerde werkgelegenheid en de sterk door de EU gesteunde aardappelzetmeelindustrie. Het negatieve imago houdt verband met genoemde eenzijdigheid. Ook de bestuurlijke versnippering wordt als knelpunt genoemd. De kern van het advies van de Commissie Hoekstra is om de eenzijdigheid van het gebied te doorbreken en maatregelen te nemen die gericht zijn op het verbeteren van het imago.

Agenda voor de Veenkoloniën

De Agenda is het antwoord van de regio op het advies van de Commissie Hoekstra.

De Agenda omvat een samenhangende visie op hoofdlijnen en een programma met concrete maatregelen voor het Veenkoloniaal gebied.

Het gebied waarvoor de Agenda wordt opgesteld omvat het veenkoloniale deel van de gemeenten Aa en Hunze, Hoogezand-Sappemeer, Menterwolde, Veendam, Pekela, Borger-Odoorn, Stadskanaal, Vlagtwedde en Emmen. Naast deze gemeenten werken in de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën de provincies Groningen en Drenthe en de waterschappen Hunze en Aa's, en Velt en Vecht samen.

Sinds de start van het projectbureau in 2003 zijn er verschillende projecten ontwikkeld en uitgevoerd. Deze projecten zijn onderverdeeld in zeven thema's, te weten Agribusiness, landschap, infrastructuur, toerisme, wonen, soc. eco. vernieuwing en regio's verbinden. Binnen het thema landschap bevindt zich het project 'Ruimte voor water de Blauwe motor'. Doel van dit project is het ontwikkelen van een strategische visie op het thema 'water' in de Veenkoloniën.

Werkplaats Veenkoloniën

Op 21 februari 2008 heeft de Stuurgroep van de Agenda voor de Veenkoloniën besloten een werkplaats Veenkoloniën te ontwikkelen in samenwerking met het Groene Kennis Coöperatie Programma Regionale Transitie. Door middel van het concept van de werkplaats wordt de regio Veenkoloniën meerjarig verbonden aan een aantal onderwijs- en onderzoeksinstituten, te weten: Wageningen Universiteit & Researchcentrum (Van Hall Larenstein, DLO, Wageningen Universiteit), Rijksuniversiteit Groningen, Stenden Hogeschool, Hanzehogeschool Groningen en AOC Terra. De werkplaats Veenkoloniën is een

ontmoetingsplaats voor studenten, docenten, professionals, burgers en andere belanghebbenden die zich inzetten voor de complexe vraagstukken van het platteland met als doelstellingen:

1. Burgers, overheden en marktpartijen ondersteunen bij de ontwikkeling en uitvoering van vernieuwende ideeën en projecten voor hun leefomgeving.
2. Docenten, professionals en belanghebbende partijen structureel en intensief betrekken bij projecten, waarmee kennisopbouw, kennisoepassing en kennisverspreiding gerealiseerd worden.
3. Studenten praktijkgericht opleiden met interactieve projecten, waar gedragen resultaten uitkomen die echt gerealiseerd worden.

Ook werken zij met de verschillende thema's die de Agenda voor de Veenkoloniën heeft opgesteld.

1.1. Probleemomschrijving

De Agenda voor de Veenkoloniën heeft als doel om de eenzijdigheid van het gebied te doorbreken en maatregelen te nemen die gericht zijn op het verbeteren van het imago. Hiervoor liggen kansen op het sociaal economische vlak en kansen in de ruimtelijke ontwikkelingen. Echter is er niet voldoende inzicht in wat die kansen zijn.

De Veenkoloniën zijn gevormd doordat er in de periode van de 15de eeuw tot ongeveer 1925 veen is afgegraven. Dit proces heeft veranderingen in de ruimtelijke ordening teweeg gebracht (het graven van kanalen, wijken, etc.).

Een aantal van de kanalen en wijken die zijn gegraven, zijn tot op heden behouden. Het is echter niet duidelijk in hoeverre er rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalenstructuren in de ruimtelijke ontwikkelingen.

1.2. Onderzoeksdoelstelling

Naar aanleiding van de vraag 'In hoeverre is rekening gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen structuren bij ruimtelijke ontwikkelingen?' is de volgende onderzoeksdoelstelling geformuleerd:

Inzicht geven of en in welke mate er bij de ruimtelijke ontwikkelingen in twee gemeenten in de Drents-Groningse Veenkoloniën rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen.

1.3. Onderzoeksvragen

Naar aanleiding van de bovenstaande onderzoeksdoelstelling, zijn er vijf onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke twee gemeenten zijn representatief voor het gebied en waaraan wordt dit getoetst?
2. Wat zijn de oorspronkelijke wijken en kanalen?
3. Welke oorspronkelijke wijken en kanalen zijn nog over?
4. Welke ruimtelijke ontwikkelingen hebben er in de desbetreffende gemeente plaatsgevonden?
5. Hebben de oorspronkelijke wijken en kanalen een rol gespeeld bij de ruimtelijke ontwikkelingen, en zo ja, welke?

1.4. Afbakening van het project

Voor dit project wordt bij twee van de negen gemeenten in het gebied onderzoek gedaan naar de ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied. Om het onderzoek ook bij andere gemeenten mogelijk te maken, wordt er een werkwijze opgesteld, zodat het onderzoek gemakkelijk plaats kan vinden bij de andere gemeenten.

1.5. Opzet verslag

In dit rapport komt aan bod:

1. Inleiding
Hierin wordt de aanleiding van het onderzoek aangegeven. Daarop zijn de probleemomschrijving, onderzoeksdoelstelling en de vragen gebaseerd die ook in dit hoofdstuk aan bod komen.
2. Opzet en methode
In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de selectie van de gemeenten en hoe het onderzoek is uitgevoerd, per stap wordt dit uitgelegd.
3. Uitkomsten gemeente Hoogezand-Sappemeer
De uitkomsten van het oorspronkelijke gebied, de kaarten en de gegevens worden in dit hoofdstuk beschreven, aan het eind van dit hoofdstuk volgt de conclusie over de gemeente Hoogezand-Sappemeer.
4. Uitkomsten gemeente Stadskanaal
De uitkomsten van het oorspronkelijke gebied, de kaarten en de gegevens worden in dit hoofdstuk beschreven, aan het eind van dit hoofdstuk volgt de conclusie over de gemeente Stadskanaal.
5. Discussie
De foutendiscussie en overige opmerkingen komen hier aan bod.
5. Conclusie en aanbevelingen
Er wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag. Tevens worden er aanbevelingen gedaan.

2. Opzet en methode

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd. Eerst wordt er ingegaan op de selectie van de gemeenten en waarom er twee gemeenten geselecteerd zijn. Vervolgens wordt beschreven hoe het onderzoek is uitgevoerd en wat de stappen in het onderzoek zijn geweest om tot een resultaat te komen.

2.1. Geselecteerde gemeenten

In het gebied dat de Drents-Groningse Veenkoloniën worden genoemd, bevinden zich negen gemeenten. Uit deze gemeenten zijn er twee geselecteerd om het onderzoek bij uit te voeren.

Per gemeente zijn er naar de volgende aspecten gekeken:

- De periode wanneer het veen is afgegraven. Hiervoor is gekozen omdat het onderzoek bij de oudste en de nieuwere Veenkoloniën plaats zal vinden.
- De oppervlakte van de gemeente, is het een grote of kleine gemeente.
- Het wateroppervlakte in de gemeente, tijdens het afgraven van veen zijn er veel kanalen en wijken ontstaan.
- Het aantal inwoners in de gemeente.
- Het aantal inwoners per km² in de gemeente, is het een dichtbevolkte of landelijke gemeente.

	Periode veen afgravingen	Oppervlakte in km ²	water opp. km ²	Aantal inwoners	Inwoners per km ²
Aa en Hunze	1635- 1854	278,16	0,18	25.644	92,20
Hoogezand Sappemeer	1600-1840	73,05	5,05	34.542	472,85
Menterwolde	1600- 1880	81,62	1,28	12.493	153,06
Veendam	1650- ± 1873	78,7	2,6	27.985	355,60
Pekela	1599-1875	50,22	1,11	13.099	260,83
Borger-Odoorn	1840-1900	278	2,73	26.169	94,13
Stadskanaal	1817-1922	120,00	0,87	33.457	278,81
Vlagtwedde	1600-1900	170,30	1,24	16.266	95,68
Emmen	1800-1992	346,29	9,06	109.465	316,11

Tabel 1 criteria geselecteerde gemeenten

De eerste gemeente die geselecteerd is, is de gemeente Hoogezand-Sappemeer. Dit is één van de oudste veenkoloniën, waarbij nog een groot wateroppervlakte aanwezig is. De gemeente is in vergelijking tot de andere gemeenten dichtbevolkt.

De tweede gemeente waarin het onderzoek plaats zal vinden, is de gemeente Stadskanaal. In dit gebied is laat begonnen met het afgraven naar veen, het is een jonge Veenkolonie. Het wateroppervlakte is in de gemeente niet heel groot, dit kan een gevolg zijn van de ruimtelijke ontwikkelingen.

2.2. Gegevens oorspronkelijke gebied

Nadat de gemeenten waarnaar het onderzoek wordt uigevoerd geselecteerd zijn, wordt er van het oorspronkelijke gebied een kaart opgezocht. Met het oorspronkelijke gebied wordt bedoeld hoe het

gebied eruitzag vlak na de veenafgravingen.

Deze kaart zal worden gebruikt als referentiekaart om aan te geven hoe het oorspronkelijke gebied eruit zag.

2.3. Kaarten van het gebied

Naast de kaart van het oorspronkelijke gebied zullen er nog een aantal kaarten worden opgezocht. Deze kaarten hebben als doel om de ontwikkelingen in het gebied aan te tonen (hierbij valt te denken aan uitbreiding van de woningen en het dempen van kanalen). Indien mogelijk zit er ongeveer 10 jaar verschil tussen de diverse kaarten van het desbetreffende gebied. Ook zal er met behulp van deze kaarten worden onderzocht of de ruimtelijke plannen van de overheid uitgevoerd zijn of niet.

2.4. Gegevens van het gebied

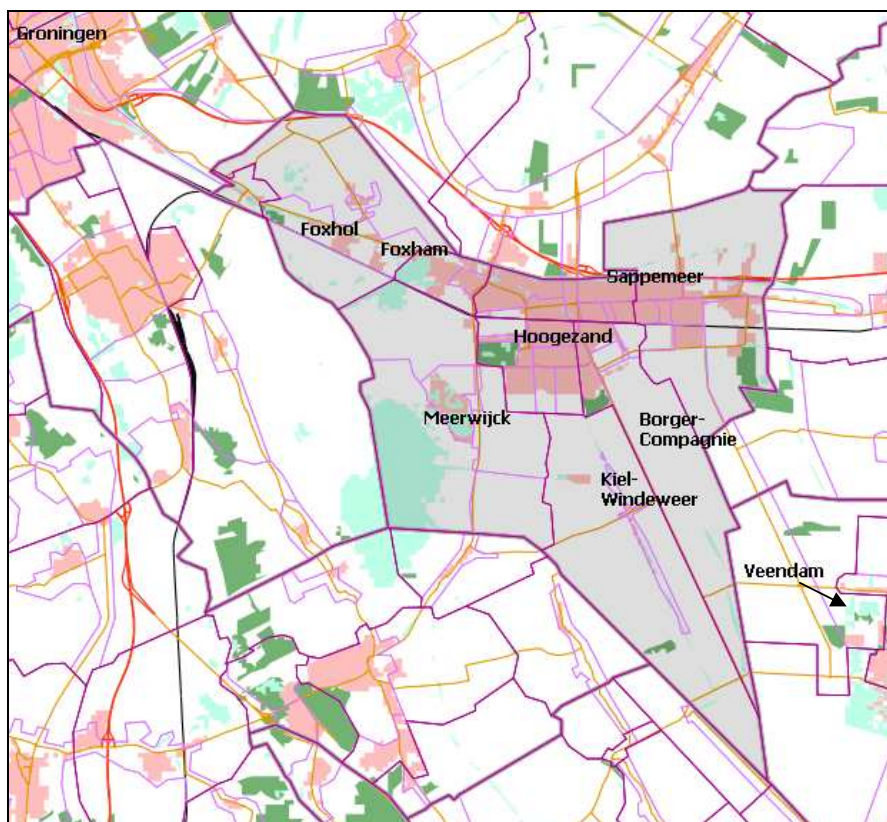
Wanneer er uit de kaarten van het gebied blijkt dat er veranderingen hebben plaatsgevonden, wordt er bij de desbetreffende instantie onderzoek gedaan naar wat de reden hiervan is geweest.

Er wordt ook onderzoek gedaan door de gegevens over de ruimtelijke ordening van de desbetreffende gemeente door te nemen. Hierbij valt te denken aan de bestemmingsplannen, streekplannen, beleidsnota's over de ruimtelijke ordening, etc. Deze gegevens gaan echter niet lang terug in de tijd (Hoogezand-Sappemeer bijvoorbeeld tot 1950). Dit heeft te maken met het feit dat in de jaren 50 de wet- en regelgeving omtrent de ruimtelijke ordening zijn ontstaan.

3. Uitkomsten gemeente Hoogezand-Sappemeer

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de uitkomsten voor de gemeente Hoogezand-Sappemeer. Aan de hand van de stappen, genoemd in het vorige hoofdstuk, (gegevens oorspronkelijke gebied, kaarten van het gebied en gegevens van het gebied) is dit hoofdstuk opgezet. Als laatste onderdeel is de conclusie van de gemeente toegevoegd.

In 1949 zijn de twee gemeenten Hoogezand en Sappemeer samengevoegd tot één gemeente. Dit was één van de eerste gebieden waarin men is begonnen met het afgraven naar veen, dit heeft tot ongeveer 1840 geduurd.

Figuur 1 Kaart gemeente Hoogezand-Sappemeer (2009)

3.1. Gegevens oorspronkelijke gebied

Om aan te tonen hoe het gebied er oorspronkelijk uitzag, is in bijlage 1 een kaart toegevoegd die dateert van 1850. Op deze kaart zijn Hoogezand en Sappemeer en de omliggende dorpen zichtbaar. Duidelijk zichtbaar zijn de lintstructuren van deze dorpen, net als de wijken en de kanalen.

3.2. Kaarten van het gebied

Na de eerste kaart, zijn er nog een aantal kaarten toegevoegd om aan te tonen hoe het gebied zich ontwikkeld heeft. Dit zijn veelal militaire kaarten, welke dateren uit: 1850-1867, 1903, 1927 en 1935. De kaarten van de jaren 1960, 1971, 1983, 1992 en 2006 zijn topografische kaarten.

1850-1867: Wanneer de oorspronkelijke kaart wordt vergeleken met deze kaart zijn er weinig tot geen veranderingen zichtbaar, dit betekent dat het gebied in deze periode zich niet ontwikkeld heeft.

1867-1903: Deze kaart laat zien dat Hoogezand en Sappemeer zich uitbreiden richting het zuiden, langs de waterwegen. De structuur van het gebied blijft nog wel intact. Ook is in deze periode de spoorlijn Groningen-Nieuweschans gemaakt.

1903-1927: Hoogezand heeft zich uitgebreid richting Foxhol.

1927-1935: Een verdere uitbreiding van Hoogezand heeft plaatsgevonden, dit langs de spoorlijn.

1935-1960: Er zijn weinig ingrijpende veranderingen geweest in deze periode.

1960-1971: Hoogezand heeft zich ten zuiden uitgebreid, waardoor Kalkwijk direct grenst aan Hoogezand. Er zijn verscheidene dwarswijken gedempt, vooral bij Kalkwijk, Sappemeer, Kropswolde en Kiel-Windeweer zodat hier ook uitbreiding van de woningen plaats kon vinden. Bij Nieuwe-Compagnie is een kanaal gegraven naar het Zuidlaardermeer.

1970-1983: Er hebben geen veranderingen plaatsgevonden die van invloed zijn op de ruimtelijke ordening.

1983-1992: Er is meer bebouwing rondom de polder Kropswolde. Verder zijn er weinig veranderingen geweest die van invloed op het landschap zijn.

1990-2006: Er zijn weinig veranderingen geweest die van invloed zijn op het landschap.

3.3. Gegevens van het gebied

Voor 1950 zijn er in de gemeente Hoogezand-Sappemeer weinig ontwikkelingen geweest. Er werden wel regelmatig wijken gedempt, maar dit waren vaak werkverschaffingsprojecten.

In 1949 zijn beide gemeenten samengevoegd en werd er in noordoostelijke en zuidwestelijke richting uitgebreid, hiermee werd de lintstructuur van beide plaatsen doorbroken.

Als gevolg van de regeringsbeslissing in de jaren 50 om Hoogezand-Sappemeer aan te wijzen als stimuleringskern, deden zich hier sindsdien aanzienlijke ontwikkelingen voor met betrekking tot de werkgelegenheid, inwonertal, woningbestand en voorzieningsniveau.

Tussen 1950 en 1968 werden er meer dan 4900 woningen gebouwd en tussen 1971 en 1974 werden er nogmaals zo'n 1400 woningen bijgebouwd. Tijdens deze uitbreidingen werd er weinig tot geen rekening gehouden met de originele lintstructuur en de wijken en kanalen.

In 1957 is men begonnen met het dempen van het deel van het Winschoterdiep dat door de plaatsen Hoogezand en Sappemeer liep. De redenen hiervoor waren: gebrek aan komvorming in Hoogezand-Sappemeer en daaruit voortvloeiend de behoefte aan centrumontwikkeling, stankoverlast en onhygiënische toestanden. Aanvullende argumenten waren: het vergroten van de verkeersveiligheid (er ontstond een bredere weg) en het besparen op aanlegkosten van vaste bruggen, die door de demping overbodig zouden worden.

Bovendien was de scheepvaartfunctie van het 'oude' Winschoterdiep overgenomen door het graven van het, iets noordelijker gelegen, 'nieuwe' Winschoterdiep.

In de jaren 60 nam de vraag naar bedrijfsterrinen toe in het gebied. Hierdoor ontstonden er grote industrieterreinen langs het (nieuwe) Winschoterdiep. Het gevolg hiervan was dat Hoogezand-Sappemeer één van de belangrijkste concentraties van de industriële gelegenheid in het Noorden des lands werd.

Om te onderzoeken of er in het verleden rekening is gehouden met de aanwezige wijken en kanalen in het gebied zijn de ruimtelijke plannen van de gemeente doorgenomen. Per plan wordt in het kort

uitgelegd wat er over de veenontginningen vermeld wordt.

Streekplan Groningen 1985

In het door de provincie Groningen gemaakte streekplan wordt genoemd dat essentiële kenmerken van landschappen dienen te worden behouden en waar mogelijk versterkt. De voor het veenkoloniale gebied geldende hoofdstructuur in de vorm van opstrek zal worden gehandhaafd. Wijken zullen in principe behouden worden. Verder wordt er naar gestreefd het contrast dat de lintbebouwing vormt met het open gebied, te behouden. In het gehele gebied worden nieuwe bouwwerken en andere elementen, die het landschapsbeeld beïnvloeden, bij voorkeur gesitueerd binnen het bestaande bebouwingspatroon of aan wegen dwars op de kavelrichting (evenwijdig aan bestaande linten)

Het beleid is er ook op gericht om bij Hoogezand-Sappemeer om binnen deze zone de overgang tussen de woonkernen en landelijk gebied d.m.v. landschapsbouw vorm te geven en de recreatieve waarde aan de omgeving van de woonkernen te vergroten.

Herinrichting deelgebied Oude Veenkoloniën 1988

Het herinrichtingsplan van de oude Veenkoloniën dateert uit 1987 (vastgesteld door de Provinciale Staten in 1988). Het geeft aan welke maatregelen en voorzieningen voor het gebied noodzakelijk worden geacht ter realisering van de doelstellingen van de Herinrichtingswet.

De doelstellingen van deze Herinrichtingswet (1979) zijn: de verbetering van het woon-, werk- en leefklimaat en de economische en maatschappelijke ontwikkeling van Oost-Groningen en de Drents-Groningse Veenkoloniën.

Het Herinrichtingsplan gaat eerst in op de huidige situatie (hiermee wordt de situatie 1970-1985 bedoeld). Een aantal conclusies hierover zijn:

- Over de waterwerken: Een aanzienlijk aantal gemalen heeft een te geringe capaciteit en de bereikbaarheid hiervan laat sterk te wensen over. Maaipaden ontbreken, een doelmatig beheer en onderhoud is hierdoor niet mogelijk. Er is voor een aanzienlijke oppervlakte onvoldoende drooglegging in natte perioden, hierdoor ontstaat regelmatig wateroverlast. In Borgercompagnie is door demping van het kanaal het ruimtelijk beeld ingrijpend veranderd.
- Het akkerbouwgebied bevat door de egale bodemopbouw en door het vrijwel ontbreken van reliëf, gradiënten en beplanting geen aspecten die bijdragen tot de ecologische betekenis van het overgrote deel van het gebied.
- Cultuurhistorie: Cultuurhistorische informatie zal verloren gaan door de uitvoering van werken (waaronder demping van zwet- en dwarssloten) bij een autonome situatie.

Als gevolg van de regeringsbeslissing in de jaren 50 om de gemeenten Hoogezand-Sappemeer en Veendam aan te wijzen als stimuleringskernen, deden zich hier sindsdien een aantal aanzienlijke ontwikkelingen voor met betrekking tot de werkgelegenheid, inwonertal, woningbestand en voorzieningniveau. Hierdoor is de verscheidenheid tussen stad-dorp toegenomen. De vermelde groei is inmiddels gestagneerd.

Uitgangspunten van het project:

Landbouw:

- Samenvoeging van kavels

Landschap, natuur en cultuur:

- Het ontwikkelen van het landschap in ruimtelijke, recreatieve en natuurwetenschappelijke zin, rekening houdend met de cultuurhistorische aspecten in het landschap en de continuïteit

van de agrarische hoofdfunctie.

- Het behoud en de verduidelijking van bestaande cultuurhistorische en natuurwetenschappelijke hoofdstructuren en van daarin voorkomende waardevolle details.

Stad en dorp:

- De ruimtelijke vormgeving van de stads- en dorpsvernieuwing dient te worden afgestemd op de aanwezige kwaliteiten (cultuur)
- Behoud en versterking van de veenkoloniale lintstructuur van kanalen en dorpen zal worden nagestreefd.
- Er wordt bermbeplanting aangebracht op bestaande bermen langs wegen. Deze dienen ter versterking van de landschappelijke structuur.

Ruilverkaveling:

De nieuwe kavelindeling zal mede worden afgestemd op de te handhaven en aan te leggen landschappelijke en recreatieve elementen. De nieuwe kavelgrenzen zullen, indien dit mogelijk is, zoveel mogelijk worden geprojecteerd op bestaande grenzen, zoals wijken, sloten en steilranden.

Daar waar binnen de herverkavelingsblokken het systeem van wijken en zwetsloten voorkomt zullen, voor zover mogelijk, de nog aanwezige dwars- en zwetsloten worden gedempt.

Het opschonen van wijken zal worden beschouwd als kavelaanvaardingswerk, voor zover de wijken deel uitmaken van het net van de kavelgrenzen bij het plan van toedeling. Dempen van wijken zal slechts in uitzonderingsgevallen plaatsvinden. Wel kunnen in de wijken dammen worden aangebracht ter plaatse van de kopakkers, waardoor grotere bewerkingseenheden ontstaan.

In het herinrichtingsplan wordt zoveel mogelijk met het nog aanwezige occupatiepatroon rekening gehouden.

Bestemmingsplan gemeente Hoogezand-Sappemeer 1992

In het gemeentelijk beleid, dat door middel van het bestemmingsplan wordt geïmplementeerd, staat centraal dat het veenkoloniaal landschap behouden dient te blijven. Dit betekent het volgende:

- Handhaving van de nog aanwezige diepen met naastliggende wegen
- Behoud van de zwarte achterwegen, bij voorkeur in de vorm van halfverharde of onverharde wegen
- Behoud van het contrast tussen de verdichte linten en de daartussen gelegen open ruimten
- De veenkoloniale lintstructuur van kanaal- en wegdorpen behouden en indien mogelijk versterken
- Handhaving van de richting van de verkaveling
- Instandhouding van de nog aanwezige wijken

Aangaande natuur, landschap en cultuurhistorie zijn de volgende algemene uitgangspunten en hoofdlijnen geformuleerd:

1. Streven naar behoud en bescherming van waardevolle natuurgebieden en beplanting binnen de gemeente, trachten het bestaande groen- en bomenbestand in zo een goed mogelijke staat te handhaven en waar nodig te verbeteren.
2. Streven naar en zo mogelijk bijdragen aan behoud, bescherming en herstel van objecten die vanuit cultuurhistorisch en/of landschappelijk oogpunt waardevol en voor deze gemeente/regio karakteristiek genoemd kunnen worden, waaronder de veenkoloniale structuur en monumenten in de zin van de monumentenwet.

Om het behoud van de landschapsstructuur zoveel mogelijk te garanderen is een aanlegvergunningstelsel voor het dempen van sloten en andere watergangen waarvan de richting ongeveer overeenkomt met de kavelrichting en voor het graven van sloten en andere watergangen

waarvan de richting niet overeenkomt met de kavelrichting opgenomen.

Wat men belangrijk acht in het gebied is de openheid van het landschap. Het behoud hiervan kan worden bereikt door de volgende zaken uit te sluiten:

- Nieuwe vestigingen van agrarische bedrijven
- Houtproductie (snelgroeiend bos)
- Boomkwekerijen en boomgaarden
- Beplantingsstroken

Kiel-Windeweer

Doordat Kiel-Windeweer nog één van de weinige plaatsen is waar de lintbebouwing duidelijk zichtbaar is, zijn er een aantal specifieke uitgangspunten gehanteerd:

1. Handhaving van het historisch-veenkoloniaal en agrarisch karakter van Kiel-Windeweer, zowel in de bebouwde kom, als in de uitlopers in noordelijke en zuidelijke richting
2. Versterking van de stedenbouwkundige structuur, door in het concentratiegebied bouw mogelijkheden op te nemen.
3. In de uitlopers van het lint zijn potentiële bouwlocaties aangegeven, voor zover deze een versterking betekenen van het bebouwingsritme van het lint.

In de met 'Veenkoloniaal landschap' aangeduide gebieden is, met het oog op de handhaving van de veenkoloniaal wijkstructuur, het dempen van sloten en andere watergangen waarvan de richting overeenkomt met de verkavelingsrichting en het graven van sloten en andere watergangen waarvan de richting niet overeenkomt met de verkavelingsrichting vergunningplichtig. Doel hiervan is het zonder meer dempen van sloten en andere watergangen te voorkomen. Instandhouding en verbetering van de wijken is ook één van de doelen van de herinrichting.

Ontwerp Bestemmingplan buitengebied Hoogezand-Sappemeer 2009/toekomstvisie

Het bestemmingsplan dat tot op heden wordt gehanteerd, dateert van 1992. In 2009 is men begonnen met het maken van een nieuw bestemmingsplan. Dit zit nog in de ontwerpfase.

Belangrijkste beleidslijnen in het nieuwe bestemmingsplan buitengebied zijn:

1. Het landschap en de natuurwaarden blijven beschermen;
2. De ecologische hoofdstructuur en de verbindingzones in de toelichting aangeven en zoveel mogelijk via de regels beschermen;
3. Beschermen van karakteristieke linten en gebouwen;
4. Nadrukkelijk aandacht besteden aan bescherming van de archeologische waarden in het plangebied;
5. Landschappelijke waarden zijn leidraad bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

Voor in het zuidelijke deel van de gemeente zijn veel watergangen gelegen die onderdeel uitmaken van het veenkoloniaal landschap. In het oude bestemmingsplan zijn deze wijken beschermd met een aanlegvergunningstelsel. Dit stelsel blijkt voldoende bescherming te bieden: veel wijken zijn al dan niet zonder aanlegvergunning gedempt zodat van de oorspronkelijke verkavelingstructuur onvoldoende herkenbaar blijft. Om de verkavelingstructuur beter te beschermen worden de resterende wijken als water bestemd. Hierdoor is het planologische regime verzwaard en zal alleen in een uitzonderlijk geval door een gedeeltelijke herziening van het bestemmingsplan een watergang kunnen worden gedempt. Kiel-Windeweer is een beschermd dorpsgezicht en dient zo bestemd te blijven.

Voor in de toekomst heeft de gemeente Hoogezand-Sappemeer plannen voor het vergroten van de woonkern met 5000 woningen. Hiervan komen 3000 woningen aan de zuidzijde van Hoogezand-

Sappemeer in een gebied met veel groen en water (genaamd de Groene Compagnie). Bij de inrichting van dit gebied is rekening gehouden met de situatie van het gebied voor de veenaafgravingen, toen het veelal een moerasgebied was, vandaar dat er veel water in terug komt. Dit betekent dat een aantal wijken zullen verdwijnen in het gebied.

3.4. Conclusie gemeente Hoogezand-Sappemeer

In de gemeente Hoogezand-Sappemeer zijn er voor de samenvoeging van de beide gemeenten (1949) geen grote ontwikkelingen geweest welke het ruimtelijke aspect van de gemeente echt beïnvloed hebben. Bij de ontwikkelingen die wel hebben plaatsgevonden, voornamelijk in het stedelijke gebied (zoals meer industrie en een spoorlijn), heeft men weinig tot geen rekening gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen in het gebied.

Na de samenvoeging van de gemeenten Hoogezand en Sappemeer heeft de regering in de jaren 50 Hoogezand-Sappemeer als stimuleringskern aangewezen. Dit betekende dat in die periode het gebied zich flink heeft ontwikkeld door het aantal woningen en industriegebieden uit te breiden. In deze periode van ontwikkeling is er geen rekening gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen. Uitbreiding vond men op dat moment belangrijker.

Deze ontwikkeling is in de jaren 70 gestagneerd. In deze tijd ging men ook meer waarde hechten aan het gebied, de wijken en kanalen mochten niet meer zomaar gedempt worden. Dit is terug te vinden in verscheidene documenten die in deze tijd zijn gemaakt (o.a. het streek- en bestemmingsplan).

Ook is daarom een aanlegvergunningstelsel ingevoerd.

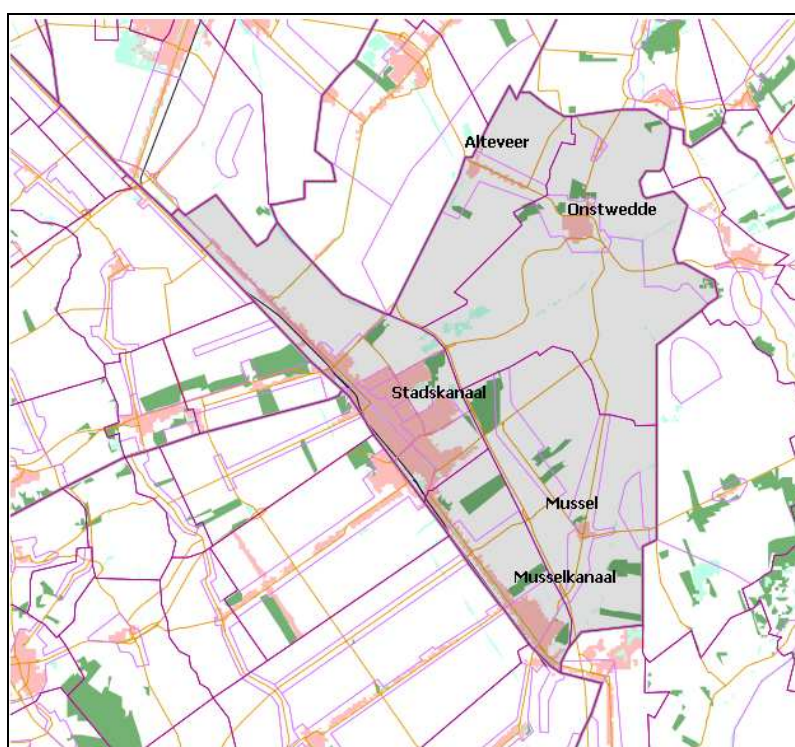
Op de kaart die dateert uit deze periode is ook te zien dat de ontwikkelingen die in die tijd plaatsvonden weinig tot geen invloed hebben gehad op het landschap.

Tot op heden wordt er zorg besteed aan het behouden van de nog aanwezige wijken en kanalen. Dit is vooral terug te zien in Kiel-Windeweer.

4. Uitkomsten gemeente Stadskanaal

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de uitkomsten van de gemeente Stadskanaal. Deze gemeente is de tweede gemeente waarnaar onderzoek is verricht. De volgende onderdelen zijn beschreven: gegevens oorspronkelijke gebied, kaarten van het gebied, gegevens van het gebied en de conclusie van de gemeente Stadskanaal.

In dit gebied hebben de veenaftgravingen in een later tijdstip plaatsgevonden dan in de gemeente Hoogezand-Sappemeer. De afgravingen zijn ook doorgegaan tot de jaren 20 van de vorige eeuw. In deze periode bestond de gemeente Stadskanaal nog uit twee andere gemeenten, te weten de gemeenten Onstwedde en een deel van Wildervank. In 1969 is dit de gemeente Stadskanaal geworden.

Figuur 2 Kaart Gemeente Stadskanaal (2009)

4.1. Gegevens oorspronkelijke gebied

De periode waarin het veen werd afgegraven heeft tot ongeveer 1922 geduurd. Om aan te geven hoe het oorspronkelijke gebied eruit zag, is er een kaart van 1928-1933 bestudeerd (zie externe bijlage). Op deze kaart is te zien dat in het oosten en zuidoosten kleinere percelen zijn dan aan de westkant van Stadskanaal. Vooral in het gebied dat ten noordwesten van Stadskanaal ligt, zijn de percelen groter.

4.2. Kaarten van het gebied

Om aan te geven of het gebied veranderd is en wanneer dit heeft plaatsgevonden, zijn er topografische kaarten bestudeerd. De kaarten dateren uit: 1956, 1970, 1983, 1993 en 2006

Onderstaande tekst geeft uitleg over de veranderingen in het gebied.

1933-1956: Er hebben geen veranderingen in het gebied plaatsgevonden die van invloed waren op de ruimtelijke ordening.

1956-1970: Stadskanaal breidt zich uit naar het noordoosten, hierbij is ook een sportterrein aangelegd. Ook zijn er vanuit Stadskanaal richting Bareveld meer huizen gebouwd.

In het gebied rond Vledderveen is te zien dat het aantal wijken is verminderd, deze zijn gedempt.

1970-1983: Het natuurgebied Veenhuizerstukken is onderwater gezet. De plaats Mussel breidt zich uit in deze periode, dit had ook als gevolg dat er een aantal kanalen gedempt zijn, bij Alteveer is dit ook het geval.

Ook heeft Stadskanaal zich uitgebreid, richting Nieuwbuinen. Rond het sportpark is een recreatieoord gemaakt.

1983-1993: Het Kanaal Veendam-Musselkanaal is aangelegd met daarbij een autoweg.

Tussen Onstwedde en Alteveer zijn bijna geen wijken en kanalen meer, net als in Veenhuizen.

Bij het sportpark in Stadskanaal is een waterplas gerealiseerd.

Tussen Stadskanaal en Musselkanaal heeft bebouwing plaatsgevonden.

1993-2006: Er is zijn veel bomen aangeplant, o.a. het Vledderbos en bij Onstwedde. Bij Mussel zijn er een aantal wijken en kanalen gedempt.

4.3. Gegevens van het gebied

In 1765 werd door de stad Groningen besloten een kanaal te laten graven van Bareveld tot Ter Apel. Dit kanaal heeft een lengte van 32 kilometer en werd in 1856 voltooid. Door de aanleg van het kanaal ontstonden de plaatsen Stadskanaal en Musselkanaal.

In de tweede helft van de negentiende eeuw maakte het gebied rond Stadskanaal een grote groei door. Veel pioniers uit heel Nederland en van over de grens kwamen naar Oost-Groningen.

Nadat het veen grotendeels was afgegraven ontwikkelde zich langs het Stadskanaal een bloeiend gebied met ambachten, industrie (glasfabrieken, scheepswerven) en landbouw (aardappels en stro-karton). Er was veel handel, gericht op de drukke scheepvaart in het Stadskanaal.

Op 15 juni 1906 werd Stadskanaal ontsloten door een spoorweg.

De Tweede Wereldoorlog bracht een ommekeer in het gebied teweeg. De economische ontwikkeling stagneerde en door de mechanisatie in de landbouw werden veel landarbeiders werkloos. De bestaande industrie was niet in staat de werkloosheid op te vangen. Als ook de scheepvaart afneemt, de industriële werkgelegenheid terugloopt en de scheepsbouw nagenoeg verdwijnt, trekken veel mensen uit de gemeente weg. 3.000 Mensen verlieten het gebied tussen 1948 en 1956. Een groot percentage op een totaal van 20.000 inwoners.

Een oplossing was het werven van industriële ondernemingen naar het gebied.

In 1955 vestigde Philips zich in Stadskanaal. Met de komst van dit bedrijf ontstond er weer vertrouwen in de streek en de toekomst.

Op 1 januari 1969 is de gemeente Stadskanaal ontstaan door samenvoeging van de gemeenten Onstwedde en een deel van de gemeente Wildervank.

Uit bovenstaande tekst blijkt dat het gebied zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld. Om te onderzoeken of er tijdens deze ontwikkelingen ook rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen, zijn er een aantal documenten doorgenomen.

Per document wordt vermeld wat er over de veenontginningen in staat.

Bestemmingsplan landelijk gebied 1969

Dit bestemmingsplan omvat uitsluitend die gebieden welke zowel van landschappelijke als van

natuurwetenschappelijke en cultuurhistorische betekenis zijn.

In het bijzonder kunnen worden genoemd de essen de Holte, De Höfte, de Esch, de gebieden Wessinghuizen, Ter Wupping, Smeerling-Metbroek en Ter Maars. Het veenkoloniale deel van de gemeente wordt niet als zodanig erkend.

Voor een aantal werken of werkzaamheden is een aanlegvergunning vereist. Dit betekent dat het verboden is om een aantal werkzaamheden uit te voeren zonder dat daar een vergunning voor is aangevraagd.

Hier valt het dempen of graven van waterlopen en het wijzigen van de waterstand en/of de waterhuishouding ook onder. Het afbreken, vernieuwen of veranderen van gebouwen met cultuurhistorische waarde is verboden zonder een aanlegvergunning.

Deze aanlegvergunning kan niet worden verleend, indien door het werk of de werkzaamheid de uitoefening van het agrarische bedrijf op enigerlei wijze wordt belemmerd, dan wel natuur-, landschaps- of dorpschoon wordt verstoord.

Structuurplan 1977

Een structuurplan is een beleidsdocument van de gemeente, het is niet bindend. Een bestemmingsplan is veel gedetailleerder dan een structuurplan.

Het bestemmingsplan is de juridische vertaling van het beleid zoals dat in het structuurplan is vastgelegd.

De CRO (Commissie Ruimtelijke Ordening) die het structuurplan heeft opgesteld, is van mening dat het specifieke karakter van het open en uitgestrekte landschap behouden moet blijven. Daarom is voorzichtigheid geboden bij het aanbrengen van nieuwe aanplant, daar waar het open landschap zijn eigen bekoering heeft.

Dit is ook terug te vinden in één van de doelstellingen die zijn opgesteld:

- Bij uitbreiding van bebouwing in het veenkoloniale deel van de gemeente wordt gestreefd naar ruimtelijke concentratie.

Echter een andere doelstelling was:

- Voor het Westerwoldse deel van de gemeente staat behoud van het landschap voorop. In het veenkoloniale deel wordt de grootschalige landbouw gehandhaafd en is landschappelijke aankleding hieraan ondergeschikt.

Dit betekent dat men aan de landbouw in het veenkoloniale deel een grotere waarde hecht aan het karakter van het landschap. Dit is ook logisch, daar de landbouw een belangrijke bron van inkomsten was.

Het heeft ook te maken met het feit dat in de 70-er jaren er nog duidelijk sprake was van een "uitbreidingscultuur". Het toekomstbeeld was uitbreiding van de gemeente Stadskanaal, zowel op het gebied van woningbouw, werkgelegenheid, voorzieningen en ontwikkeling.

Bij de naam Stadskanaal komt nog veelal in eerste instantie de associatie met het veenkoloniale verleden naar voren. Voor Stadskanaal is echter zeker in de huidige situatie vooral kenmerkend dat het in twee verschillende gebieden ligt (het veenkoloniale en Westerwoldse deel) met een afwijkende historische structuur. Het veenkoloniale verleden is duidelijk in de ruimtelijke structuur van het westelijke deel van de gemeente herkenbaar, maar dit is niet het karakteristieke element in de gemeente dat voor het toekomst perspectief van betekenis is.

Dit is evenmin het geval met de ligging binnen de streek Oost-Groningen. Dat komt duidelijk tot uitdrukking in de term Kanaalstreek, die indertijd is ontstaan uit de behoefte om de specifieke functie van de plaats Stadskanaal aan te geven, evenals het op deze plaats betrokken gebied.

Bestemmingsplan landelijk gebied 1986

In dit bestemmingsplan is het landelijk gebied van de gemeente opgedeeld in een aantal zones, te weten:

A. Gebieden waar verdichting wordt bevorderd:

In principe is dit de zone waar bebouwing zich zal concentreren en waar bossen tot stand kunnen komen. Of bij deze verdichting primair gedacht wordt aan bebouwing, aan beplanting of aan een combinatie van beiden is afhankelijk van de gewenste functies en de landschappelijke kenmerken.

B. Gebieden waar behoud van de aanwezige open ruimte voorop staat:

Dit streven kan een landschappelijke achtergrond hebben (essen, beekdalen) maar ook een functionele (een grote onbebouwde ruimte). Bebouwing is in principe voorbehouden aan strikt plaatsgebonden activiteiten. De zones onder A. accentueren de begrenzing van de open ruimtes.

C. Gebieden waar een selectieve verdichting van de open ruimte kan plaatsvinden:

Door infrastructurele ingrepen (A.G. Wildervanckweg), door opdringende stedelijke activiteiten of door een landschappelijke inrichting gaat een schaalverkleining ontstaan die zodanig gestuurd kan worden dat ook de grote maat blijft bestaan. Met ander activiteiten (boerderijverplaatsing) kan daarop ingespeeld worden.

Daarbij kan een onderscheid gemaakt worden in:

c1: waarbij veranderingen in de verkavelingsstructuur goed denkbaar zijn

c2: waarbij mogelijke veranderingen plaats dienen te vinden binnen de aanwezige structuur van de opstreckende verkaveling.

D. Gebieden waar een handhaving van de bestaande ruimtelijke structuur wordt nagestreefd:

Het betreft hier gebieden waar door aankoop de aanwezige normale agrarische percelen kunnen zonder belemmeringen als zodanig in gebruik blijven.

De diversiteit van het landschap dient versterkt te worden, hetgeen inhoudt dat veranderingen, mits bewust gestuurd, mogelijk of zelfs gewenst zijn. Het kader voor sturingen van het landschappelijke veranderingen vormt het ruimtelijk concept.

Er worden in het veenkoloniale deel ingrepen voorbereid. Met name is vanuit landbouwkringen al geruime tijd geleden aangedrongen op een ruilverkaveling. Dat initiatief is later vanuit diverse overwegingen omgezet in het Herinrichtingsplan, dat ook andere sectoren nieuwe impulsen geeft.

Aanwezige agrarische en andere bebouwing buiten de linten wordt in principe beschouwd als uitzondering en ook als zodanig geregeld (incidenteel bebouwingsvlak).

In het voorafgaande zijn een aantal zones aangegeven waarin het verkavelingspatroon van betekenis moet worden geacht, waarbij het met name gaat om het opstreckende karakter van de verkaveling. Dat karakter is gekoppeld aan de lengte-breedte verhouding en aan de breedtemaat in absolute zin. In dit gebied kan daarbij uitgegaan worden van een onderlinge afstand tussen de wijken van 200 meter. Afhankelijk van de omstandigheden zou de maat van 200 meter eventueel vergroot kunnen worden.

Het gebied is verkaveld met een tamelijk enkelvoudige doelstelling: het maken van een goed agrarisch productiegebied, hetgeen geresulteerd heeft in een grotere schaal en een duidelijke functiescheiding in het agrarisch gebied en een duidelijke functiemenging in de bebouwingslinten.

In het kader van de herinrichting zullen kavels en percelen vergroot en zal de waterbeheersing verbeterd worden. Dit houdt in dat een aantal sloten en watergangen gedempt zal worden en andere leidingen gegraven of ruimer gedimensioneerd moeten worden. Als randvoorwaarde wordt gesteld dat de

kenmerkende opstreekende richting van kavels en waterlopen gehandhaafd en zo mogelijk geaccentueerd dient te worden.

Om tot een bestemmingsplan te komen, worden er een aantal fases doorlopen. Één daarvan is het maken van een ontwerp bestemmingsplan. Hierbij hebben anderen (inwoners, belanghebbenden) de mogelijkheid te reageren op het bestemmingsplan. Zo heeft ook de milieufederatie een reactie gegeven op het bestemmingsplan.

Uit deze brief blijkt dat de nog aanwezige wijken niet beschermd worden. Zij stellen daarom voor om alle wijken die in het kader van de herinrichting als te handhaven of te verbeteren worden beschouwd, als water te bestemmen.

Dit is met het volgende artikel alsnog verwerkt in het bestemmingsplan:

Artikel 3 Agrarisch gebied 2

Op de kaart voor agrarisch gebied 2 aangewezen gronden zijn bestemd voor:

A cultuurgrond met daarbij behorende paden, sloten, andere bouwwerken en andere werken

B –

C het behoud en/of herstel van de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke waarden

D indien gronden op de kaart zijn aangeduid als ‘waardevol open’: het behoud en/of herstel van het open karakter.

Herinrichting deelgebied Oude Veenkoloniën 1988

Dit document is beschreven in het hoofdstuk over de uitkomsten van de gemeente Hogeveen-Sappemeer.

Gemeentelijk landschapsbeleidsplan voor het buitengebied 1993

Het landschapsbeleidsplan heeft als doel om te komen tot een samenhangend beleid t.a.v. ontwikkeling en beheer van dit landschap. Het vormt een kader waaraan de ontwikkelingen van het landschap getoetst kunnen worden. Het heeft geen juridische status, maar een beleidssturend karakter.

Het gemeenschappelijke beleidsplan is op een aantal andere documenten gebaseerd, om te inventariseren wat het ruimtelijk beleid is. Te weten:

Rijksbeleid:

- Vierde nota over de ruimtelijke ordening (deel d: regeringsbeslissingen 1988) en deel 3c 1992)
- Structuurschema groene ruimte (ontwerp planologische kernbeslissing 1992)
- Nota landschap (1992)
- Natuurbeleidsplan (regeringsbeslissing 1990)
- Meerjarenplan Bosbouw (regeringsbeslissing 1986)

Provinciaal beleid:

- Streekplan provincie Groningen (vastgesteld in 1985)
- Ruimtelijke perspectieven voor Groningen (Provincie Groningen 1992)
- Nota uitwerking ecologische hoofdstructuur Groningen (voorontwerp 1992)
- Gebiedsvisie Westerwolde (1993)
- ‘Bos in zicht’ (vastgesteld in 1988)
- Beleid provincie Drenthe
- Bestemmingsplan Smeerling 1991 (ontwerp)

Overig beleidskader:

- Bosvisie Noord-Nederland (Directie Bos- en Landschapsbouw 1991)
- Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën

De conclusie over deze stukken wordt als volgt geformuleerd:

Het provinciaal beleid ten aanzien van de veenkoloniale gebieden richt zich in eerste instantie op het in standhouden van de essentiële kenmerken. Dit betekent met name het versterken van de lintvormige structuren met bijvoorbeeld weg- en erfbeplanting.

De aanleg van bos in het veenkoloniale gebied komt in verschillende nota's terug. Op rijksniveau in het 'Meerjarenplan Bosbouw' en in de 'Bosvisie Noord-Nederland', in de streekplannen in de vorm van landschapsbouwzones en de ontwikkeling van de stadsrandzone van Stadskanaal. Doelen van de aanleg van bos zijn het verhogen van de belevingswaarde, creëren van recreatieve (uitloop)mogelijkheden, natuurontwikkeling, bestrijden van erosie of alternatieve agrarische productie in de vorm van tijdelijk bos.

Ook de ruimtelijke ontwikkeling van veenkoloniale gebieden is een punt van aandacht in het beleid. Enerzijds wordt dit ingegeven door de landbouwkundige situatie waardoor gezocht wordt naar alternatieve gebruiksvormen. Anderzijds kan door een nieuw gebruik en een andere inrichting de belevingswaarde van het veenkoloniale landschap vergroot worden. Vooral ten aanzien van de vormgeving van de stadsrand van Stadskanaal komt dit tweede argument naar voren.

De gehele gemeente Stadskanaal ligt in een bosontwikkelingszone waar de doelstelling is om de hoofdstructuur van bos uit te breiden.

Op basis van rijksbeleid is voor nieuw aan te leggen bossen in het westelijk deel van de gemeente het bestrijden van erosie van belang. Binnen de ecologische hoofdstructuur speelt ontwikkelen en bufferen van een duurzaam ecosysteem door de aanleg van bos een rol.

De visie in hoofdlijnen betekent voor het veenkoloniale gebied dat in de toekomst het contrast tussen de open en gesloten gebieden, de lint- of lijnvormige verdichting en de grote maten (grootschaligheid) de belangrijkste visueel-ruimtelijke kenmerken blijven.

De lintbebouwingen van Vledderveen en Vledderhuizen behoren tot de gebieden waar verdichting wordt bevorderd. Het Vledderbos maakt ook deel uit van dit besloten patroon. De linten omsluiten het waardevol open gebied Vledderveen, dat hierdoor duidelijke randen krijgt. In het gebied staat behoud van de openheid voorop. Verdichting door beplanting en/of bebouwing moet hier voorkomen worden. In de overige delen van het veenkoloniale gebied kan een selectieve verdichting plaatsvinden. Bij deze verdichting dient rekening gehouden te worden met de opstreckende kavelstructuur. Mogelijkheden tot deze selectieve verdichting worden gevormd door weg-, erf- en kavelgrensbeplanting.

De nog aanwezige wijken worden beschermd. Op plekken waar in het veenkoloniale gebied het wijkenpatroon nog enigszins herkenbaar is dient dit beschermd te worden. Dit geldt met name bij de Wildevanksterdallen en ten noorden van Alteveer. Versterking van de patronen is hier mogelijk door gedempte wijken te herstellen.

Er worden verschillende landschapstypen of deelgebieden genoemd. Op de volgende manier worden ze onderscheiden voor wat betreft het veenkoloniale deel:

- Openheid: Vledderveen

In dit deel van het veenkoloniale landschap staat het behoud van de open ruimte centraal. Dit betekent dat er geen aanvullende beplanting aangebracht mag worden. De singelbeplanting wordt wel gehandhaafd.

Het deelgebied Vledderveen is vooral een landbouwgebied. Ten behoeve van de landbouw kan de kavelstructuur aangepast worden. Van belang voor de herkenbaarheid van de structuur van het gebied dient hierbij wel een opstreckende verkaveling aanwezig te blijven, waarbij de kavels enkele malen langer dan breed zijn.

- Verdichting: Lintbebouwing Vledderveen, Mussel en Vledderhuizen

Dit gebied bestaat uit wegen met gedeeltelijke lintbebouwing en incidentele boerderijen. De wegen dienen overal begeleidende beplanting te hebben. Het Vledderbos moet aansluiten op de verdichte linten en zo deel uit gaan maken van de structuur.

- Selectieve verdichting: Stadsrand Stadskanaal en Musselkanaal
In de stadsrand van Stadskanaal en Musselkanaal zijn reeds eerder enkele boscomplexen gerealiseerd. Deze vergroten vooral de recreatieve uitloopmogelijkheden van de bevolking en er ontstaat langzamerhand een besloten gebied rond de kernen. Verder is het voor de toekomst wenselijk dat de beplantingen worden gekoppeld aan de bebouwingslijn. De leemten dienen in de verkavelingsstructuur te passen zodat de kavelrichting in het landschap versterkt wordt. Belangrijk is hierbij dat er lange doorzichten naar het open veenkoloniale gebied mogelijk blijven.
- Selectieve verdichting: Gebied Alteveersteweg en Barkelazwet
Deze veenkoloniale gebieden bezitten het kenmerkende weidse open karakter. In dit gebied wordt beperkte toename van verdichting toegestaan.
Naast het beplanten van de doorgaande wegen in het gebied, zoals de Alteveersterweg, kunnen op beperkte schaal grotere elementen in het landbouwgebied worden aangebracht.
Van belang is dat ook in dit gebied de opstreckende verkaveling gehandhaafd blijft. De hier nog aanwezige wijken kunnen hierin een rol spelen. Deze dienen dan ook gehandhaafd te worden.

Bij de Wildevanksterdallen en Alteveer komen nog wijken voor. Deze zijn in het herinrichtingsplan beschermd. Veel wijken zijn overigens in de loop der jaren verdwenen waardoor het, ooit regelmatige patroon, nauwelijks meer herkenbaar is.

In het gebied ligt ook het natuurgebied Veenhuizerstukken (in eigendom van Staatsbosbeheer). Dit gebied heeft een belangrijke waarde voor vogels die openheid als voorwaarde stellen. Daarom wordt voorgesteld de omgeving van dit natuurgebied zoveel mogelijk open te laten.

Beschrijving van het landschap:

Waardevolle situaties in het landschap:

- De herkenbaarheid van en het onderscheid tussen de voorkomende landschapstypen; es- en beekdallandschap en het veenkoloniale landschap.
- Grootschalige open ruimten in het veenkoloniale landschap en het contrast met de lijnvormige elementen (linten) die deze ruimten begrenzen. Hierin komen waardevolle erfbeplanting voor.

Knelpunten:

- Grote openheid van het veenkoloniale gebied waardoor winderosie voorkomt en het gebied recreatief beperkt in trek is.
- Door het verdwijnen van wijken zijn de veenkoloniale gebieden aan de noordzijde van de gemeente Stadskanaal minder karakteristiek geworden.

Ontwikkelingsmogelijkheden:

- De gemeente Stadskanaal ziet het veenkoloniale gebied niet als ontwikkelingsmogelijkheid.

Structuurplan 1998-2000 De gemeenten van Straks, Stadskanaal in 2010

Het landschapsbeleid is met name gericht op de handhaving van de (nog) kenmerkende en unieke mate van openheid in het veenkoloniale gebied en de es-gebieden, bijvoorbeeld het gebied tussen Vledderveen en Mussel.

De veenkoloniale wijken krijgen een planologische bescherming in de herziening van het bestemmingsplan buitengebied en in het landelijk gebied worden alleen woningen toegestaan op open plekken in de lintbebouwing.

De landbouw moet echter ook voldoende ontwikkelingsmogelijkheden krijgen, nieuwe landschappelijke ontwikkelingen mogen geen beperking opleveren voor de landbouw.

Bosontwikkeling is alleen in recreatieve zones en stadsrandzones toegestaan.

4.4. Conclusie gemeente Stadskanaal

De gemeente Stadskanaal werd in 1969 opgericht. Voor de oprichting van de gemeente zijn er weinig gegevens gevonden over de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden. Uit de kaarten blijkt ook dat er in de periode tussen 1922 en 1969 weinig ruimtelijke ontwikkelingen zijn geweest.

Toen de gemeente Stadskanaal in 1969 is opgericht, is er ook een bestemmingsplan gemaakt. In dit plan wordt gesproken over gebieden met een landschappelijke, natuurwetenschappelijke of cultuurhistorische waarde, men doelt hier op de essen, het veenkoloniale deel van de gemeente beschouwt men niet als een gebied met zo'n waarde, maar als landbouwgebied. Wel is aangegeven dat voor het dempen of graven van waterlopen een vergunning aangevraagd moet worden zodat het voor de gemeente overzichtelijk blijft welke waterlopen er nog over zijn.

In de daaropvolgende jaren is er besloten dat het specifieke karakter van het open en uitgestrekte veenkoloniale landschap behouden moet blijven, maar dit is nog wel ondergeschikt aan de landbouw in dit veenkoloniale deel van de gemeente. Dit betekende dat, wanneer vanuit het oogpunt van de landbouw het nodig werd geacht, dat er waterlopen gedempt mochten worden.

In de ruimtelijke plannen in de jaren 80 zijn er gebieden waar verdichting wordt bevorderd in de gemeente, vooral langs de bebouwing.

In het kader van de herinrichting zijn kavels en percelen vergroot en ook de waterbeheersing is verbeterd. Hierdoor zijn er een aantal sloten en kanalen gedempt. Wel is er als randvoorwaarde gesteld dat de kenmerkende opstreckende richting van kavels en waterlopen gehandhaafd, en zo mogelijk geaccentueerd dient te worden.

In de jaren 90 is de overheid begonnen met de inrichting van de ecologische hoofdstructuur. Voor de gemeente Stadskanaal heeft dit ook gevolgen gehad. Het gebied ligt in een bosontwikkelingszone, wat betekent dat de (ecologische) hoofdstructuur in dit gebied uitgebreid dient te worden. Dit wordt uitgevoerd langs de stadsranden en de lint- of lijnvormige verdichting (in Vledderveen en Vledderhuizen). Deze linten omsluiten het waardevol gebied Vledderveen, dat hierdoor duidelijke randen krijgt. In het gebied staat behoud van openheid voorop.

De nog aanwezige wijken worden beschermd. Op plekken waarin het veenkoloniale gebied het wijkenpatroon nog enigszins herkenbaar is dient dit beschermd te worden. Versterking van de patronen is mogelijk door gedempte wijken opnieuw (open) te graven.

Vledderveen dient een open gebied te blijven, hierin zijn ook nog wijken en kanalen aanwezig.

Bij de Wildervanksterdallen en Alteveer komen nog wijken voor. Deze zijn in het herinrichtingsplan beschermd.

Het huidige bestemmingsplan omschrijft het beleid dat is gericht op de handhaving van de nog kenmerkende en unieke mate van openheid in het veenkoloniale gebied. De wijken krijgen een planologische bescherming en in het landelijk gebied worden alleen woningen toegestaan op open plekken in de lintbebouwing.

Bosontwikkeling is alleen in recreatieve zones en stadsrandzones toegestaan.

5. Discussie

In dit hoofdstuk worden de opmerkingen die voortkomen uit het onderzoek genoemd.

In de deelvragen wordt gevraagd wat de oorspronkelijke wijken en kanalen zijn en welke er nog over zijn. Uit deze vraag zou kunnen worden afgeleid dat is aangegeven wat de namen hiervan zijn en ingetekend zijn op de huidige situatie. Dit is echter niet het geval, het gaat om een algemeen beeld te verkrijgen van de nog aanwezige wijken en kanalen in het gebied.

De gemeenten waarnaar het onderzoek is gedaan (gemeente Hoogezand-Sappemeer en gemeente Stadskanaal) zijn twee uiterste gemeenten voor wat betreft de periode waarin het veen is afgegraven, de gemeente Hoogezand-Sappemeer was één van de eerste gemeenten en gemeente Stadskanaal één van de laatste gemeenten waarin het veen is afgegraven.

Hiervoor is gekozen om te onderzoeken of er veel verschil is tussen de periode van de veenafgravingen.

De kaarten die gebruikt zijn bij het onderzoek naar de gemeente Hoogezand-Sappemeer komen van een andere bron dan de kaarten die gebruikt zijn bij de gemeente Stadskanaal.

Dit heeft te maken dat de eerste kaarten van de gemeente Hoogezand-Sappemeer via het internet te verkrijgen zijn en ook in een dusdanig formaat zijn dat ze als bijlage in het verslag kunnen.

De topografische kaarten van de gemeente Stadskanaal en de recente kaarten van de gemeente Hoogezand-Sappemeer zijn niet in de gewenste vorm op het internet gevonden. Vandaar dat deze zijn opgevraagd bij de topografische dienst. Deze kaarten zijn echter wel in A3-formaat. Voor deze kaarten werd ook een vergoeding gevraagd.

6. Conclusie en aanbeveling

Voor dit onderzoek zijn twee gemeenten geselecteerd, namelijk de gemeente Hoogezand-Sappemeer en Stadskanaal. Deze gemeenten zijn geselecteerd aan de hand van de volgende aspecten: periode waarin het veen is afgegraven, de oppervlakte van de gemeente, het wateroppervlakte, het aantal inwoners en de dichtheid van de bevolking (inwoners per km²). De gemeente Hoogezand-Sappemeer was één van de eerste gemeenten waarin de veenaafgravingen in de Drents-Groningse veenkoloniën plaatsvonden. Hierbij is nog een relatief groot wateroppervlakte over en heeft de gemeente een hoge bevolkingsdichtheid.

De gemeente Stadskanaal is in feite het tegenovergestelde: de veenaafgravingen vonden in een latere periode plaats, er is nog weinig oppervlakte aan water over en de bevolkingsdichtheid is veel lager.

Na het selecteren van de gemeenten is onderzocht hoe het oorspronkelijke gebied eruit zag, welke oorspronkelijke wijken en kanalen er nog zijn en welke ruimtelijke ontwikkelingen er in de twee gemeenten hebben plaatsgevonden.

Met dit onderzoek kan een antwoord gegeven worden op de vraagstelling:

In hoeverre is binnen die gemeenten rekening gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen structuren bij ruimtelijke ontwikkelingen?

De vraagstelling is vertaald naar de volgende doelstelling:

Inzicht geven of en in welke mate er bij de ruimtelijke ontwikkelingen in twee gemeenten in de Drents-Groningse Veenkoloniën rekening is gehouden met de oorspronkelijke wijken en kanalen.

In de periode die volgt, wanneer de veenaafgravingen zijn geëindigd in de twee onderzochte gemeenten Hoogezand-Sappemeer en Stadskanaal, vinden er betrekkelijk weinig ontwikkelingen plaats. De ontwikkelingen komen pas na de Tweede Wereld oorlog en in de gemeente Stadskanaal pas in de zeventiger jaren op gang. Tijdens deze ontwikkelingen is er weinig tot geen rekening gehouden met de wijken en kanalen in het gebied. Uitbreiding van de steden en de landbouw vond men op dat moment belangrijker.

Toen deze ontwikkelingen stagneerden, is men meer waarde gaan hechten aan de wijken en kanalen en de openheid van het landschap. Voor de gemeente Hoogezand-Sappemeer was dit in de zeventiger jaren, bij de gemeente Stadskanaal in jaren 80-90. Sindsdien worden de kenmerkende eigenschappen van het veenkoloniaal gebied dan ook beschermd door middel van een aanlegvergunning stelsel. Wat wel opvallend is, is dat in de gemeente Hoogezand-Sappemeer gesproken wordt over de bescherming van de wijken en kanalen, zo ook de lintstructuur van de bebouwingen, terwijl er in de gemeente Stadskanaal veel waarde wordt gehecht aan het open karakter van het landschap.

Met het geven van bovenstaande antwoord is de doelstelling behaald.

6.1. Aanbevelingen

Het onderzoek is uitgevoerd bij twee van de negen gemeenten in de Drents-Groningse veenkoloniën. Omdat de Agenda voor de Veenkoloniën ook graag ziet dat dit onderzoek bij andere gemeenten wordt uitgevoerd, wordt aangeraden de volgorde van onderzoeken uit dit verslag te handhaven, te weten:

- De gegevens oorspronkelijke gebied achterhalen; hoe het gebied er direct na de veenaafgravingen uit zag.

- Kaarten van het gebied bestuderen; om te onderzoeken wat de ontwikkelingen van het gebied zijn. Ruimtelijke ontwikkelingen weergeven op basis van vergelijking van kaarten.
- Gegevens uit het gebied onderzoeken, wanneer uit de kaarten blijkt dat er in het gebied ontwikkelingen zijn geweest, kunnen documenten uit die tijd bestudeerd worden (bij de onderzochte gemeenten zijn er pas gegevens vanaf ongeveer 1960) om te zoeken naar argumenten voor bepaalde ruimtelijke ontwikkelingen.
- Weergeven hoe tegen de waarde van wijken en kanalen werd aangekeken en hoe planologische bescherming heeft plaatsgevonden.

Voor het vervolg onderzoek is het ook een optie om te onderzoeken hoeveel km (of percentage) wijken en kanalen er direct na de veenafgravingen waren en hoeveel er nu nog over zijn, in km. of percentage, zodat dit gekwantificeerd is.

7. Bronvermelding

Boeken:

Gegevens over de gemeente Hoogezand-Sappemeer:

Naam auteur: Gemeente Hoogezand-Sappemeer

Jaar van uitgave: 1974

Titel: Beleidsnota over de hoofdlijnen van de ruimtelijke ontwikkelingen

Naam auteur: Ministerie van landbouw en visserij en Landinrichtingsdienst

Jaar van uitgave: 1988

Titel: Herinrichting deelgebied Oude Veenkoloniën

Naam auteur: Gemeente Hoogezand-Sappemeer

Jaar van uitgave: 1992

Titel: Bestemmingsplan buitengebied Hoogezand-Sappemeer

Naam auteur: Gemeente Hoogezand-Sappemeer

Jaar van uitgave: 2009

Titel: Ontwerp Bestemmingplan buitengebied Hoogezand-Sappemeer

Gegevens over de gemeente Stadskanaal:

Naam auteur: Gemeente Stadskanaal

Jaar van uitgave: 1969

Titel: Bestemmingsplan landelijk gebied

Naam auteur: Gemeente Stadskanaal

Jaar van uitgave: 1977

Titel: Structuurplan

Naam auteur: Gemeente Stadskanaal

Jaar van uitgave: 1986

Titel: Bestemmingsplan landelijk gebied

Naam auteur: Oranjewoud

Jaar van uitgave: 1993

Titel: Gemeentelijk landschapsbeleidsplan voor het buitengebied

Naam auteur: Gemeente Stadskanaal

Jaar van uitgave: 1998

Titel: Structuurplan 1998-2000 de gemeente van Straks, stadskanaal in 2010

Internet:

www.veenkolonien.nl

<http://www.dewerkplaats.eu/>

www.watwaswaar.nl (historische kaarten gemeente Hoogezand-Sappemeer)

www.hoogezand-sappemeer.nl

<http://www.groningerarchiefnet.nl/> : geschiedenis Gemeente Stadskanaal

Selectie gemeenten

<http://www.400jaarveenkolonien.nl/>

<http://www.drentsehistorischevereniging.nl/>

Gemeente Aa en Hunze

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Gasselternijveen>

Gemeente Emmen:

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Bargerveen>

Gemeente Menterwolde

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Borgercompagnie>

Gemeente Veendam

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Bareveld>

[http://nl.wikipedia.org/wiki/Veendam_\(plaats\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Veendam_(plaats))

Gemeente Hoogezand-Sappemeer

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Kropswolde>

Gemeente Borger-Odoorn

http://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Exlo%C3%ABrmond

Gemeente Pekela

<http://www.400jaarveenkolonien.nl/>

Gemeente Vlagtwedde

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Westerwolde>

Gemeente Stadskanaal

<http://home.planet.nl/~bouw1003/dutch/detailswest2000.html>

Bijlagen

Bijlage 1 Topografische militaire kaarten gemeente Hoogezand-Sappemeer 1850-1949

Topografische militaire kaart 1850-1867

Topografische militaire kaart 1903

Topografische militaire kaart 1927

Topografische militaire kaart 1935

Topografische militaire kaart 1949

